

Yrjö Mäkelin - sanomalehtimies ja myytti

Tampere 28.5.2005

Yrjö Mäkelin oli lähes puolet elämästään sanomalehtimies. Vuodet 1900-1906 hän oli tamperelaisen Kansan Lehden toimittajana, vuoden 1906 aikana hän teki muutaman numeron Helsingissä ilmestynyttä Oikeus-lehteä ja huhtikuussa 1907 hänet valittiin oululaisen Kansan Tahdon toimittajaksi. Siihen lehteen hän kirjoitti talveen 1918 asti. Sen jälkeen hän istui nelisen vuotta vankilassa, mutta aloitti helmikuussa 1922 oululaisen Pohjan Kansan toimittajana. Sen palveluksessa hän päätti lehtimiesuransa elokuussa 1923, kun hänet vangittiin.

Siihen nähden, että Mäkeliniä on sanottu ”vanhan työväenliikkeen loistavimmaksi tai suurimittaisimmaksi sanomalehtimieheksi” – nämä ovat Raoul Palmgrenin luonnehdintoja [1](#) - Mäkeliniä on tarkasteltu lehtimiehenä varsin vähän. Kyse ei ole siitä, että aineistosta olisi puutetta. Esimerkiksi Kansan Tahto -kaudellaan Mäkelin kirjoitti lehteen usein pääkirjoituksen ja pakinan, joskus myös joitain kulttuurijuttuja – vuoteen 1914 mennessä pelkästään pakinoita kertyi noin neljäsataa [2](#). Vuosina 1922-23, puolentoista vuoden aikana, Mäkelin kirjoitti Raoul Palmgrenin mukaan lähes 300 artikkelia Pohjan Kansaan. [3](#) Mäkelin oli siis varsin tuottelias, vaikka ei ilmeisesti yltänyt ihan samanlaiseen kirjoittamistahtiin kuin Vapaan Sanan, SKDL:n äänenkannattajan, päätoimittaja Raoul Palmgren, joka 1940-luvun lopulla saattoi kirjoittaa yhteen lehteen parhaimmillaan viisi-kuusi artikkelia päivässä. [4](#)

Mäkeliniä on tarkasteltu varsin vähän sanomalehtimiehenä, koska tavallisesti poliitikko-Mäkelin on selittänyt sanomalehtimiehen. Ne eivät tietenkään ole erillään – sanomalehtimies välitti ja loi poliittista sanomaa – mutta kysymykset, jotka koskevat Mäkelinin tapaa vaikuttaa, kirjoitustyyliä, retorisia keinoja, tms. ovat jääneet vähemmälle. Minäkin tyydyn lähinnä viittaamaan tähän tutkimusaukkoon ja sanomaan jotakin yleistä Raoul Palmgrenin tutkimusten ja omien havaintojeni pohjalta.

Työväenlehdet asettivat tehtäväkseen vapauttaa kansan pohjakerrokset taloudellisesta ja poliittisesta sorrosta ja alemmuusasemasta. Miten se tapahtuisi, ei välttämättä ollut aivan helppo asia, sillä lehtien piti toisaalta välittää pohjakerrosten ääntä mutta toisaalta saada ne tietoisiksi työväenliikkeen periaatteista ja toimimaan niiden mukaan. Näiden tehtävien välillä vallitsi väistämättä jonkinlainen jännite.

Mäkelin itse huomasi toisenlaisen jännitteen, kun hän puhui lehden tehtävistä. Hänen mukaansa lehden oli herätettävä tyytymättömyyttä oleviin oloihin. Hän uskoi, että vaatimukset olojen muuttamisesta nousisivat sitä voimakkaimmiksi, mitä laajemmin kurjuus tajuttaisiin. Toisaalta hän kuitenkin muistutti, että pelkkä kurjuudesta muistuttaminen johtaisi vain voimattomaan katkeruuteen. Siksi oli herätettävä myös toiveikkuutta ja iloa. [5](#)

Palmgren luonnehti Mäkeliniä ”vanhan työväenliikkeen pateettisen julistustyylin mestariksi”[6](#), mutta ei Mäkelin kirjoittanut lehtiin ensisijaisesti juhlallista julistuskieltä. Sitä paitsi hänen tavoitteenaan oli kehittää Kansan Tahtoa erityisesti uutislehtenä [7](#) – siinä ei julistustyyli liene kovinkaan paljon avuksi. Lisäksi valtaosa Mäkelinin kirjoituksista oli artikkeleita, joissa pohdittiin esimerkiksi eduskuntatoiminnan mahdollisuuksia, menettelytapoja, kosketeltiin jonkin yksittäisen poliittisen kysymyksen taustaa, muiden poliittisten puolueiden suhdetta eri asioihin. [8](#) Ne olivat

toisin sanoen tilannekatsauksia ja tulevan pohdintoja, joihin pelkkä julistaminen ei oikein sopinut. Suomen ja Venäjän suhteet saattoivat toki helposti innoittaa Mäkelinin julistuksiin laillisuudesta ja oikeudenmukaisuudesta.

Suomen ja Venäjän suhteet ja eduskuntatoiminta olivat Mäkelinin suosikkiaiheet Kansan Tahdossa. Muuten hän kirjoitti jonkin verran osuustoiminnasta ja tietenkin työväestön erilaisesta sivistämisestä. Siihen nähden, että Mäkelin oli suurlakon aikana jollain lailla suurten kansanjoukkojen suoran vaikutuksen puhemies, hän kirjoitti kovin vähän ulkoparlamentaarisesta toiminnasta. Tai jos kirjoitti, pyrki rajoittamaan sitä.

Mäkelinin maine sanomalehtimiehenä perustunee paljolti hänen pakinoihinsa - Raoul Palmgrenin mukaan Yrjö Mäkelin oli A.B. Mäkelän rinnalla vanhan työväenliikkeen etevin pakinoitsija. Tai pitäisikö sanoa, että Riitahuhdan Esa oli Kaapro Jääskeläisen ohella pakinoitsijoiden kärkeä. [9](#)

Riitahuhdan Esa ei kuulosta ihan tavalliselta vanhan työväenliikkeen nimimerkiltä – oli yleisempää esiintyä nimikirjaimin, keksityllä etu- ja sukunimellä tai kokonaan keksityllä nimimerkillä tyyliin Y.M, Äksä, Vessu, H. Kämpälämäki, Kaapro Jääskeläinen, Sasu Punanen. Oikeastaan vain Tökkerömäin Pekka, Kaarlo Luodon käyttämä nimimerkki, on samantapainen, lisäksi Kansan Tahdossa esiintyi Tuiskun Santeri. [10](#) Muodolla pyrittiin selvästi osoittamaan tuttavallisuutta - Riitahuhdan Esa ei kuulosta niin viralliselta kuin Esa Riitahuhta.

Mäkelin ei ainakaan ensimmäisissä nimimerkillä Riitahuhdan Esa kirjoittamissaan pakinoissa marraskuussa 1900 sanonut mitään nimen taustasta. Ensimmäinen juttu tosin ilmestyi Rutahuhdan Esun allekirjoittamana [11](#)¹² – ilmeinen osoitus siitä, miten latojilla oli vaikeuksia lukea käsinkirjoitettuja tekstejä. Esa tulee tietenkin Mäkelinin toisesta nimestä Esaias. Mutta liittyikö riitahuhta tai riita huhdasta häneen? Huhta tarkoittaa kaskea tai kaskettua aluetta. Olisiko Mäkelinillä tai hänen suvullaan ollut siis joskus riitaa kaskialueesta jonkun kanssa? Hänen vanhempiinsa tämä ei tietenkään viittaa. Vai halusiko Mäkelin nimimerkillään vihjata jotain työväestön ja pääoman välisestä taistelusta?

Raoul Palmgrenin mukaan Riitahuhdan Esan otsakkeella Katsaus päivän tapahtumiin kirjoittamat pakinat nousivat merkittäviksi vasta Kansan Tahdon kaudella. [12](#) En ole lukenut Kansan Lehteen kirjoitettuja pakinoita, joten en tiedä, muuttuivatko pakinat jollain merkittävällä tavalla, kun Mäkelin siirtyi Ouluun. Mutta eivät Katsaukset Oulunkaan aikana olleet samanlaisia. Tavallisesti Katsaukset koostuivat kolmesta-neljästä eri aiheesta, ja näiden aiheiden käsittelytapa saattoi vaihdella. Jonkin ajankohtaisen asian kommentointi tapahtui toiseen henkeen kuin kinastelu muiden pakinoitsijoiden kanssa, selostus Pietarin-matkasta eri tavalla kuin lakkopetturin luonnehtiminen.

Pian Kansan Tahtoon tultuaan Riitahuhdan Esa ryhtyi saunanpitäjäksi, jolle asiamiehet ympäri Pohjois-Suomea lähettivät kylvetettäviä. Saunavieriksi pääsi esimerkiksi pohjoissuomalaisia tukkipomoja, kirkonpalvelijoita, opettajia, muita virkamiehiä, kättilö, Kuusamon isäntä, ”Raahen mampseli” – hyvin usein sellaisia, jotka olivat syyllistyneet johonkin epäoikeudenmukaisuuteen tai ”sairastivat pöyhkeilemistautia” [13](#)

Kylvetyksessä Riitahuhdan Esa yritti katajavihdoilla vihtomisella ja samanaikaisella ripityksellä sekä päänpesulla saada saunottettavan eroon ylimielisestä tai epäoikeudenmukaisesta käyttäytymisestä. Kovin sitkeiden tapausten selkään hän uhkasi vielä voidella ”pikihikeä”. Kemi-yhtiön tukkipomot olivat niin ”visakalloisia”, että heidän saunottamisessaan Esa ei halunnut kuluttaa hyviä katajavihtojaan vaan määräsi nämä tuomaan mukanaan kimpun vaivaiskoivun oksia.

[14](#)

Saunottamisen voisi sanoa olleen jonkinlainen tapa valvoa paikallisten viran- ja toimihenkilöiden käyttäytymistä. Se perustui myös hyvään vuorovaikutukseen työväenliikkeen paikallisten henkilöiden kanssa – he lähettivät tietoja saunotettavista. Valtakunnantasoiset toimijat pääsivät harvoin saunaan. Yhden kerran Esa harkitsi koko eduskunnan kutsumista saunotettavaksi, koska se oli päättänyt lähteä kesälomalle, vaikka monet tärkeät asiat olivat ratkaisematta [15](#). Kiistellessään helsinkiläisen Työmiehen toimituksen kanssa Esa puhui ajoittain saunotuksen antamisesta, mutta silloin vihtominen ja päänpesu jäivät antamatta ja hän keskittyi vain sanallisiin moitteisiin. [16](#) Esa ei muutenkaan päästänyt kaikkia likaamaan saunaansa, ja sen takia Pohjois-Suomen muiden lehtien pakinoitsijoita ei ilmeisesti saunotettu – heitä Riitahudan Esa moitti muuten.

Saunottamisjutut olivat hyvin usein hauskoja, hyväntuulisia, lupsakoita. Niissä maksettiin jollain lailla takaisin kylvetettävien lähimmäisilleen aiheuttamaa nöyryytystä, mutta saunottamisesta seurasi myös jonkinlainen anteeksianto. Riitahudan Esa korosti, ettei saunotuksen jälkeen kannettu kaunaa. Niinpä jutuissa on hyvin harvoin merkkejä ”arkaaisesta vihasta”, jota Jari Ehrnrooth on pitänyt ominaisena työväenliikkeen sanomalle [17](#). Saunotus saattoi jollain lailla ilmentää Mäkelinin käsitystä luokkataistelusta: nöyryyttämistä ja vihdalla terveyden nimissä harjoitettua pientä kurittamista lukuun ottamatta siihen ei kuulunut enempää väkivaltaa.

Palmgren painottaa, että Mäkelin oli lupsakkuudessaan ja humoristisuudessaan erilainen kirjoittaja kuin muut vanhan työväenliikkeen pakinoitsijat. En ole aivan varma, onko asia noin. Uskoisin, että siinä näkyy vahva sitoutuminen marxilaisen opin optimistisiin historiakäsityksiin mutta myös se, että 1906 jälkeen työväenliike oli vahva voima, jolla tietyllä lailla oli hegemoninen asema suomalaisessa yhteiskunnassa. Vuoden 1918 jälkeen pakinoitsijoiden sävy oli vastustajia kohtaan kitkerämpi. Silloinkin Töckerömäin Pekka, Sasu Punanen ja Inkvisiittori ilmeisesti pystyivät ajoittain samantyyliiseen pakinointiin. On mahdollista, että tämä optimistisuus ja lupsakkuus vähenivät Mäkelinin vuosina 1922-23 kirjoittamissa maanantai- ja lauantaikirjeissä [18](#).

Riitahudan Esan pakinat eivät koostuneet pelkästään saunottamisesta – hän saattoi myös muuten kritisoida eri henkilöitä tai asioita. Vuoden 1908 alussa hän esimerkiksi esitti seuraavantuypisen laskun: 1200 mk siitä, että santarmi kulki 4.3.1901 asuntoni ohi, 19.4.1901 1800 mk siitä, että santarmi kulki jälleen asuntoni ohi ja katsoi ikkunaani, 49.80 mk vappujuopottelusta edellisen takia, 25 mk kohmelon sairastamisesta 2.5. ja sitten vielä vuoden lopussa 7000 mk siitä kun minulle ei tapahtunut seitsemän kuukauden aikana mitään. Seuraavan vuoden ajalta hän löysi laskutettavaa seuraavasti: 2.2.1902 5000 mk, kun lakkautettiin se sanomalehti, jonka aioin tilata, vangitsemispelosta, jota sairastin koko laittomuuden ajan 10 000 mk, yhteensä 25 074,80 mk. [19](#) Tämä saattaa kuulostaa hieman kummalliselta, mutta laskullaan Esa pilkkasi päätöstä, jonka mukaan Bobrikovin kaudella erotetuille virkamiehille maksettiin jonkinlaisia ”laillisuuspalkintoja” siitä, miten he olivat toimineet. Se puolestaan oli innostanut jotkut porvarilliset kustantajat miettimään mahdollisuutta hakea korvausta lehden lakkauttamisesta.

Satiiri ja parodia, avoin pilkka, ironia, joskus jopa itseironiakin, näyttävät olleen Riitahudan Esalle läheisiä tyylikeinoja. Ne eivät kuitenkaan saaneet mennä liian pitkälle. Vuonna 1913 Mäkelin kirjoitti:

”Ivan tulee olla henkevätä, säkenöivää ja samalla hivelevän hienoa. Sen esioikeuksiin kuuluu työntää täyteen lentoon ihmisen mielikuvitus, mutta tuon lentämisen tulee kuitenkin tapahtua tosiasiajn muodostaman aidan sisäpuolella, ja aina on pidettävä se vara, että lennosta laskeudutaan tosiolojen kovalle maaperälle.” [20](#)

*

Puhuminen myytistä kuulostaa kovin juhlaavalta, puhun siksi vain siitä, miten ja miksi Yrjö Mäkelin eli kuolemansa jälkeen

Yrjö Mäkelin kuoli vankilassa syyskuun jälkipuolella 1923. Se, että siitä asiasta tuli tärkeä asia ja oikeastaan Mäkelinin kuolemanjälkeisen elämän alku, liittyi pääasiassa kahteen seikkaan. Mäkelinin kuolema oli osa prosessia, jossa Suomen sosialistisen työväenpuolueen johtohenkilöt vangittiin, puolueen toiminta ja sen lehtien ilmestyminen estettiin. Se tarkoitti sitä, että Suomen työväenliikkeen toinen osapuoli oli menettämässä toimintamahdollisuutensa. Mäkelinin kuolema tai paremminkin hautajaiset antoivat sille mahdollisuuden osoittaa, että se oli edelleen olemassa ja samalla kehottaa vapaaksi jääneitä henkilöitä jatkamaan toimintaa.

Asia ei kuitenkaan ollut aivan yksinkertainen. Vaikka Mäkelin valitsi työväenliikkeen jakauduttua vasemmiston, suomalaisen kommunismin, hän ei ollut ristiriidaton hahmo liikkeen parissa: hänellä oli erimielisyyksiä varsinkin Skp:n johtajien kanssa – ne periytyivät osittain jo vanhan työväenliikkeen ajalta – mutta myös Sstp:n johtoon nousseen nuoremman sukupolven kanssa. [21](#) Mäkelinin kuolintapakin oli toimintaan innostamistavoitteen kannalta ongelmallinen: hän oli tehnyt itsemurhan, jonka saattoi tulkita vastuun pakoiluksi. Venäläiset bolshevikit tosin saattoivat nähdä itsemurhan kunniallisena tapana esittää moraalista protestia tai selviytyä vaikeasta tilanteesta [22](#), mutta Suomessa sellaisesta ei ollut puhuttu.

Näistä ristiriitaisuuksista huolimatta suomalainen kommunismi halusi nostaa Mäkelinin jonkinlaiseksi vastarinnan symboliksi. Siihen vaikutti paljon se, että myös sosiaalidemokraatit halusivat omia Mäkelinin ja siten osoittaa, että vain he jatkoivat vanhan työväenliikkeen perintöä [23](#). He jopa vihjailivat, että Mäkelin oli tehnyt itsemurhan huomattuaan kommunismin kannattamisen erehdykseksi [24](#). Kilpailutilanteessa edes Skp:n johtajat eivät halunneet luovuttaa Yrjö Mäkelinin perintöä sosiaalidemokraateille, vaikka heillä oli ollut erimielisyyksiä tämän kanssa. Yrjö Sirola muistuttikin, että Mäkelinille toiminnanhalu oli ollut tärkeämpää kuin teoreettiset arviot ja että omatunto esti häntä liittymästä "noskelaisiin". [25](#) Skp yritti kuitenkin ensimmäisissä lentolehtisissään kiistää Mäkelinin itsemurhan ja tehdä hänestä "ohranan" tappaman marttyyriin. [26](#)

Mäkelinistä tuli oikeastaan symboli siksi, että hän kuoli vankilassa aikana, jolloin suomalaisella kommunismilla oli vaikeuksia saada ääntään kuuluville. Sitä kautta pystyttiin pitämään esillä asioita, joilla oli laajaa yhteiskunnallista merkitystä – kansalaisoikeuksia, työväenliikkeen perintöä ja toimintatapoja.

Mäkelinin kuolemanjälkeinen elämä olisi todennäköisesti jäänyt lyhyeksi, ellei Pohjolan ammatillinen piirijärjestö olisi helmikuussa 1925 tehnyt päätöstä, että Mäkelinin kuolinpäivää lähellä olevana sunnuntaina järjestettäisiin vuosittain muistotilaisuuksia. Niiden tuottamalla varoilla oli määrä rakentaa muistomerkki Mäkelinin haudalle. Sen jälkeen kertyneet varat käytettäisiin valistustoimintaan. [27](#) Vaikka Papj halusi laajentaa Mäkelinin muistamisen koko maahan, se rajoittui pääasiassa Oulun ympäristöön. Satunnaisesti tilaisuuksia järjestettiin myös kauempana, kuten Rovaniemellä, Kokkolassa, Kuopiossa ja jopa Viipurissa. [28](#) Sen sijaan Tampereella, jossa Mäkelin aloitti lehtimiesuransa, muistojuhlia ei vietetty. [29](#)

Tällaisilla muistopäivillä oli esikuvia varsinkin kommunistisessa liikkeessä, jossa oli ensin ryhdytty viettämään muistojuhlia tammikuussa 1919 tapettujen Rosa Luxemburgin ja Karl Liebknechtin muistoksi. Myös Leniniä ryhdyttiin muistamaan hänen kuoltua tammikuussa 1924. Suomessa nämä

muistamiset yhdistyivät ”kolmen ällän” tilaisuuksiksi. [30](#) Oulun seudulla Mäkelinin muistojuhlat olivat ainakin aluksi selvästi suosituimpia kuin ulkomaisiin esikuviin kytkeytyneet tilaisuudet. Se osoitti alueen liikkeen vahvaa sidonnaisuutta vanhaan työväenliikkeeseen.

Mäkelin-tilaisuuksilla ei kuitenkaan pystytty luomaan samanlaisia suuruuksia kuin Leninistä tai hieman myöhemmin Stalinista tehtiin varsinkin Neuvostoliitossa. Se johtui siitä yksinkertaisesta syystä, että Neuvostoliitossa myytin luominen voitiin ulottaa yhteiskunnan kaikille julkisuustasoille, Suomessa se ei ollut mahdollista. [31](#) Tavoite ei muutenkaan ollut painottaa vain Mäkelinin erinomaisuutta vaan nostaa esille vallitsevan yhteiskunnan ongelmia ja puutteita.

Juhlat ja patsashanke muistuttivat siitä, että vastustajien oli pitänyt turvautua vangitsemiseen saadakseen Mäkelinin kirjoitukset lakkaamaan. Kuolemalla haluttiin näin osoittaa valtaapitävien häikäilemättömyyttä ja innostaa työväestöä toimintaan oikeuksiansa puolesta. Sitä ei saanut estää tietoisuus siitä, että vankilaan joutuminen oli suomalaisen kommunismin historiakäsityksen mukaan lähes luonnollista - se oli ”sankareiden osa aina”, niin kuin Venni Kuusio alias Verner Kuusikko Pohjan Voimassa väitti. [32](#) Joissakin kirjoituksissa jopa väitettiin vankilan olevan tilan, johon taistelija oli päässyt, kun oli ymmärtänyt asiansa suuruuden. [33](#) Muistokirjoituksissa haluttiin siis Mäkelinin avulla määrittää jonkinlaista ihannejäsentä ja siksi niissä toistettiin Mäkelinin esimerkillisyyttä. [34](#) Kuolinpäivänä julkaistuissa teksteissä olikin tapana muistaa Mäkelinin taitoa kynän käyttäjänä:

”Hänen kynäänsä tuli terävä kärki, se oli peitsi, joka ei säästänyt vihamiestä. Siinä saattoi olla silloin, kun se iski, peloittavaa vihaa, mutta kaikkiin nähden ei hän vihan iskua suunnannut. ... Siellä missä ei ollut vihanarvoista vastustajaa, sinne valui pureva iva ja leikki.” [35](#)

Patsaan valmistuttua Mäkelinin muistojuhlia ei enää järjestetty. Suomalaisen kommunismin julkisen toiminnan kieltäminen kesällä 1930 merkitsi muistomahdollisuuksien heikkenemistä huomattavasti. Kun liike 1944 aloitti uudelleen toimintansa, kukaan ei ryhtynyt järjestämään Mäkelinin muistopäiviä eikä lehdissä kirjoitettu hänen kuolinpäivänään muistokirjoituksia.

Mäkeliniä hyödynnettiin kuitenkin työväenliikkeen vasemmistosuunnan, Suomen kansandemokraattisen liikkeen, identiteetin muodostamisessa: hänestä tuli 1940-luvun jälkipuoliskolla Raoul Palmgrenin ”suuren linjan” osanen, jäsen siinä porukassa, joka oli taistellut Suomen kansallisen riippumattomuuden ja suomalaisen kulttuurin puolesta. [36](#) ”Suuri linja” ja siihen olennaisesti kuulunut ”kulttuuritaistelu” painui kuitenkin taka-alalle vuosikymmenen vaihtuessa. Sen myötä Mäkelinin ”kuolemanjälkeinen elämäkin” katosi julkisuudesta. Ainakin joksikin aikaa.

1. Raoul Palmgren, Joukkosydän. Vanhan työväenliikkeemme kaunokirjallisuus I. WSOY. Porvoo-Helsinki 1966, 304; Raoul Palmgren, Kapinalliset kynät. Itsenäisyysajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus I. WSOY. Juva 1983, 82.
2. Aimo Roininen, ”Hupainen alakerturin virka” – Yrjö Mäkelin kulttuurikirjoittajana Kansan Tahdossa, kirjassa historia – teoria – praksis. Pertti Karkaman juhlaKirja. Toimittaneet Aimo Roininen Aimo Roininen ja Kari Sallamaa. Oulun yliopisto. Kirjallisuuden laitos. Oulu 1986, 86.
3. Palmgren 1983, 83.
4. Ks. esim. Kalevi Kalemaa, Raoul Palmgren – suomalainen toisinajattelija. Tammi. Helsinki 1984, 162-163.
5. Vuoden päättäjäisiksi pari sanaa Kansan Tahdon toimitustavasta, 31.12.1913 pk.
6. Palmgren 1966 I, 304.

7. Ks. esim. Puoluetovereille Pohjolan kolmessa vaalipiirissä, 27.9.1907 pk.
8. Kansan Tahdot 1907-1914.
9. Palmgren 1983, 82.
10. Nimimerkeistä, Palmgren 1966 II, 537-540
11. Riitahuhdan Esa, Tuhat-järvien maassa, Kansan Lehti 1.11.1900; Riitahuhdan Esa, Katsaus päivän tapahtumiin, 15. ja 20.11 sekä 29.12.1900.
12. Palmgren 1966 I, 307.
13. Riitahuhdan Esa, Katsaus päivän tapahtumiin, 23.5.1907.
14. Saunottamispakinoista antaa hyvän yleiskuvan Kansan Tahdon 75-vuotisjuhlille toimitettu Löylyä porvarille. Kansan Tahto. Oulu 1980, 6-12, 16-17.
15. Riitahuhdan Esa, Katsaus päivän tapahtumiin, 11.6.1907.
16. Riitahuhdan Esa, Katsaus päivän tapahtumiin, 31.1.1911.
17. Jari Ehrnrooth, Sanan vallassa vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905-1914. SHS. Jyväskylä 1992.
18. Palmgren 1983, 84.
19. Riitahuhdan Esa, Katsaus päivän tapahtumiin, 7.1.1908.
20. Vakavaa puhetta ivakirjoituksista, Punainen Viesti 1913, siteerattu Palmgrenin 1966 I, 310 mukaan.
21. Ks. esim. Tauno Saarela, Suomalaisen kommunismin synty 1918-1923. KSL. Tampere 1996, 264-268.
22. Sheila Fitzpatrick, Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s. Oxford University Press. Oxford, New York 1999, 174.
23. K.H. Wiik esitti lokakuussa 1923 Kustannusosakeyhtiö Kansanvallalle, että Mäkelinin elämäkerta ja hänen parhaat kirjoituksensa julkaistaisiin. Esitystä ei kuitenkaan pidetty taloudellisesti kannattavana, ja se hylättiin, Kustannusosakeyhtiö Kansanvalta, johtokunta 15.10.1923, Kustannusosakeyhtiö Kansanvallan arkisto, TA. Sen sijaan hänestä julkaistiin artikkelit vuosijulkaisuissa, ks. Anton Huotari, Yrjö Mäkelin poliitikkona ja sanomalehtimiehenä, Työväen joulukalenteri 1923, 83-97; T(aavi).T(ainio), Yrjö Mäkelin, Työväen Kalenteri 1924. Sdp. Helsinki 1923, 168-189.
24. Ähvä (J.F. Aalto), Viikon varrelta, Suomen Sosialidemokraatti 22.9.1923.
25. Yrjö Sirola, Marttyyrin muiston häpäisijä, Revontulet 10.1.1924.
26. Ks. esim. Skp:n Oulun komitea, Laittomuuden ja terrorin maassa, fond 516, opis 2, delo 743, Rossiiskii gosudarstvennyi arhiv sotsialno-polititseskii istorii (RGASPI), Moskova. Kyseistä Oulun komiteaa ei tuossa vaiheessa ollut, vaan tekstin kirjoittivat Skp:n Suomen byroossa vaikuttavat henkilöt.
27. Pohjolan ammatillisen piirijärjestön vuosikokous, Pohjan Voima (PV) 24.2.1925; ks. myös M.V., Yrjö Mäkelinin muistoa säilyttämään, Työväenjärjestöjen Tiedonantaja (TT) 12.12.1924, PV 16.12.1924; Rahasto Yrjö Mäkelinin muistoksi, PV 13.2.1925; Yrjö Mäkelinin muisto, PV 18.2.1925.
28. Mäkelinin muistojuhlia, PV 19. ja 22.9.1925; Yrjö Mäkelin –juhlat Pohjolassa, PV 21.9.192; Pohjolan työ kansa kunnioittaa suuren taistelijan muistoa, PV 19.9.1927; Kokkolan ammatillinen keskusneuvosto (akn), 28.8.1927, Kokkolan akn:n arkisto, KA; Kuopion akn 21.9.1928, Kuopion akn:n arkisto, KA; Viisi vuotta kulunut suuren luokkataistelijan kuolemasta, Työ 22.9.1928; ks. myös Pääosaston tilannekatsaus 20.9.-3.10.1925, EKV, VA, jossa sanotaan tilaisuuksia olleen harvoilla paikkakunnilla.
29. Ks. Työväen Lehti 1.-30.9.1927 ja 1.-30.9.1928.
30. Juhlista, esim. Tauno Saarela, International and National in the Communist Movement, kirjassa. Communism: National & International. Edited by Tauno Saarela and Kimmo Rentola, SHS. Tampere 1998, 37.

31. Ks. esim. Nina Tumarkin, Lenin lives! The Lenin Cult in Soviet Russia. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts and London 1997; Robert C. Tucker, Stalin in Power. The Revolution from Above 1928-1941. W.W. Norton & Company. New York, London 1992 (1990), 146-171.
32. Venni Kuusio, Yrjö Mäkelinin muistolle, PV 17.9.1927.
33. Taistelun lippu korkealle!, PV 17.9.1927.
34. Ks. esim. Muistopäivän johdosta, PV 18.9.1926 pk; Pentti Pouttu (Mauritz Rosenberg), Tulen sytyttäjät, PV 18.9.1926; Mäkelin-muistojuhlat, PV 28.7.1927 pk.
35. Heikki Ohto, Yrjö Mäkelin – taistelija, PV 19.9.1925.
36. Raoul Palmgren, Suuri linja. Arwidssonista vallankumouksellisiin sosialisteihin, Kansallisia tutkimuksia. Kansankulttuuri. Helsinki 1976 (1948), 186-190, 195-204.